

Rajczy István

Európai intellektusok I. rész

Ivan Krastev: egy bizonytalan és megosztott Európa

"Ivan Krastev korunk egyik legérdekesebb gondolkodója. Ő az ellentmondások zsonglőrije, a sablonok leigázója—nem mindig értesz vele egyet, de sosem unatkozol." - Robert Kagan

Bevezető

A mai Európa nem szenved hiányt az érdekes és élénk politikai vitákban, amiknek forrása jelentős részben a kontinens megosztottságában és az azt körülvevő bizonytalanságban rejlik. Ezekben a vitákban rendre felbukkan egy-egy kiemelkedő 'közértelmiségi' (public intellectual). Ezt az angolban gyakran használt kifejezést azon értelmiségiek leírására használják, „[akik](#) rendszeresen hallatják hangjukat a széles közönséget foglalkoztató vagy érintő ügyekben". Jelentős véleményformáló erejük ellenére, a hazai közönség körében ritkán ismertek ezek a közszereplők.

Az egyik közülük Ivan Krastev bolgár politológus, akinek munkásságát érdemes követni azoknak, akik nem érzik kielégítőnek a közbeszédben, médiában és politikában elterjedt értelmezéseket és magyarázatokat, vagy akik az őket érdeklő politikai események kapcsán egy friss és egyedi megközelítésre vágnak. Az ő szakmai szerepvállalásának bemutatása után, Európa válságáról, a liberális és illiberális demokráciáról, a migrációról, illetve a Nyugat- és Kelet-Európa közti feszültségekről alkotott véleményét foglaljuk össze az alábbiakban.

A krastevi szerep

Elsősorban az egész munkásságát alátámasztó szakmai szerepvállalása az, ami kiemeli és figyelemre méltóvá teszi Krastevet, aki többek között Seymour Martin Lipset amerikai szociológus és politológust tekinti követendő példának. Lipset és Bence György egy közös munkájára [hivatkozva](#) hangsúlyozza Krastev annak fontosságát, hogy képesek legyünk megkérdőjelezni az aktuális konszenzust egy-egy témában. Sokszor a legjobb szakértők sem hajlandók újraértékelni bizonyos

alapvetéseiket, ami hibás értelmezésekhez vagy prognózisokhoz vezethet. Lipset és Bence például ezt a hibát vélik felfedezni a mögött, hogy se keleti, se nyugati szakértők nem vették kellően komolyan a Szovjetunió összeomlásának lehetőségét.

Krastev nem csak az efféle hibák elkerülésére fektet hangsúlyt, hanem igyekszik a történelmi háttér megértésén és a rendszer szintű folyamatok elemzésén keresztül vizsgálni egy adott politikai eseményt vagy jelenséget. Ennek hatására pedig a pontos megállapításokon túl, egyfajta szimpátia is megjelenik Krastev munkáiban az eltérő életmódok, vélemények és emberi sorsok iránt. Ez persze nem jelent értékmentességet, viszont azt igen, hogy Krastev képes hozzájárulni a politikai különbségek összeegyeztetéséhez szükséges szellemi háttér megalapozásához.

Ezáltal Krastev komoly értéket tud képviselni a mai, több törésvonal mentén megosztott Európában. Természetesen a Nyugat- és Kelet-Európa közti ellentétek megértésének esetében az is előnyös pozícióba helyezi Krastev személyét, hogy ő mind a két oldal társadalmában és szellemi háttérében jártas, már csak származásából és tanulmányaiból következően is.

Európa válságai

Szerencsére Krastev kihasználja helyzetét és munkáiban jelentős részében az Európát gyengítő ellentétekkel foglalkozik. Krastev [négy fő válságot](#) azonosít, amik az utóbbi időben alapjaiban rázták meg Európát és az Európai Uniót, mégpedig az európai hitelválságot, a kelet-ukrajnai háborút, a populizmus terjedését és a bevándorlás ügyét. Mindez más-más vonalak mentén osztja meg a kontinenst. Krastev szerint a bevándorlás és a populizmus a két fő probléma.

A migrációs válságot [Európa szeptember 11-eként](#) jellemzi Krastev, mivel mindkét eset hirtelen változást hozott és teljesen felforgatta az emberek világnézetét. Az európaiaknak a migrációs válság kirobbanásakor kellett először szembenézniük az alapértéküknek számító mozgásszabadság hátulütőivel. Rá kellett jönniük, hogy mit jelent a szabad mozgás, amikor ez [már nem csak arról szól](#), hogy ők bárhova mehetnek és turistákat fogadnak hazájukban. Mindez azt eredményezte, hogy most először [a többség veszélyben érezte](#) magát és a jövőjét Európában.

A másik nagy krízis, a populizmus valójában mélyebb problémák következménye és Krastev [nem is szívesen használja](#) a kifejezést. A háttérben rejlő legfőbb gondnak a [liberalizmus kudarcát](#) látja Krastev. A Nyugat nemzetközi dominanciájának gyengülésével párhuzamosan, a liberális világrend eszméje a

Nyugaton kívül és belül is egyre inkább megkérdőjeleződik és ennek hatása pont [Európában érezhető a legjobban](#).

Krastev szerint ennek elsőszámú oka az, hogy Európa liberális elitjének nem sikerült megfelelő módon lekövetnie a kontinens társadalmában végbemenő [változásokat](#). Ilyen változás például a jóléti rendszer fenyegetettsége, többek között a demográfiai nyomások által. De a baloldal-jobboldal és a tőke-munka ellentétek relevanciájának csökkenése is megemlíthető itt. Ezen felül a liberalizmus által ígért jólét reménye is komolyan megkérdőjeleződött. A gazdasági világválság, a növekvő egyenlőtlenség és az európai fiatalokat széles körben átható félelem attól, hogy nem lesznek képesek a szüleik által elért életszínvonalat biztosítani maguknak, kétséget ébresztett az emberekben a liberális rendszer gazdasági ígéreteivel szemben.

Ezen változások azok, amiknek leírására nem talált az elit megfelelő értelmezési módot, illetve azok a problémák, amikre nem sikerült a társadalom széles köreinek elfogadható megoldást ajánlania a vezető rétegeknek. Igazából választási lehetőséget sem igen kapott Európa társadalma. [A kapitalizmus megkérdőjelezhetetlensége és az elit ragaszkodása az 1960-as években végbemenő kulturális forradalom](#) eredményeihez, ami minden társadalmi hierarchiát lebontott és az egyént emelte piedesztálra, új utak nélkül hagyta a társadalmat. Ez sokszor még akkor is igaznak bizonyult, amikor az embereknek olyan érthető és elfogadható kívánalmak voltak, mint az összetartozás vagy a közösségérzet.

Politikamentes demokrácia?

Európa különböző régiói és különböző társadalmi rétegei eltérő válaszokat adnak a fent említett kihívásokra. Még az ideológiai spektrum azonos oldalán lévő szereplők megközelítése sem mindig egyezik. A New York Timesban megjelent legutóbbi [cikében](#) arról beszél Krastev, hogy míg a nyugati konzervatívok az integráció és a többség vezető szerepének fontosságát hangsúlyozzák, addig közép-kelet-európai társaik elvetik az integráció lehetőségét és egy kisebbségtől mentes társadalomról, illetve ellenzék nélküli kormányzásról álmodnak.

Az Európa krízisére adott eltérő reakciók ellenére, általánosságban elmondható, hogy az emberek politikához és demokráciához való viszonya megváltozott. Krastev szerint a valódi alternatívák nélküli politika, a gazdasági nehézségek és a társadalomra nehezedő egyéb nyomások hatására az emberek elvesztették hitüket a szavazások erejében, azok üres színjátékká váltak a

szemükben, ami a demokráciák megváltozásához, a ['tiltakozás-demokráciák'](#) kialakulásához vezetett.

Ez azt jelenti, hogy az emberek a választásokat megkerülő mozgalmakon vagy tüntetéseken keresztül nyomásgyakorlással igyekeznek megváltoztatni a politika irányát vagy befolyásolni a kormányuk lépéseit. Krastev ezt a polgári demokratikus szellem időszakos kitöréseként értelmezi, hiszen bizonyos mértékig a nép önuralmának tiszta eszméje valósul meg bennük.

Krastev politikamentesnek nevezi ezeket a megmozdulásokat, olyan értelemben, hogy a konkrét követeléseik mögött a demokratikus politika aktuális formájának teljes elutasítása áll. Bár a modern technika sokat segít a szervezésükben, ez a politikamentességükhöz is [hozzájárul](#) azáltal, hogy szükségtelenné teszi a régen nélkülözhetetlennek számító hosszas szervezést és építkezést, ezáltal meggátolva, hogy egy-egy kezdeményezés érett politikai mozgalommá váljon. Ma már egy-két nap alatt össze lehet gyűjteni hatalmas tömegeket, de így nincs, ami egységessé, ellenállóvá és hosszan tartóvá tenné őket.

James Madison rémálma, avagy a többség zsarnoksága

A másik változás, amit Európa válsága okozott a demokráciában az, hogy különböző módokon és eltérő mértékben, de szinte mindenhol [érvényesíteni kívánja hatalmát a többség](#). Nyugat-Európában ez leginkább választási eredményeken vagy népszavazásokon látszik meg. Közép-Kelet-Európában viszont, azon belül is leginkább Lengyelországban és Magyarországon, sokkal drasztikusabb módon nyilvánul meg a többség akarata. Itt mélyebb, strukturális változások figyelhetők meg a politikai rendszerekben, amik az illiberális demokráciák kialakulásához vezettek.

Krastevtől egy pillanatra elkanyarodva talán közelebb kerülhetünk a gyakran emlegetett illiberális demokrácia fogalmának megértéséhez. A XX. századi spanyol filozófus José Ortega y Gasset így jellemezte a [liberalizmust](#): „A liberalizmus, – helyes, ha erről megemlékezünk, – a legmagasabb rendű nagylelkűség: az a jogelv, hogy a többség a kisebbségnek teret hagy és, sőt, a legnemesebb szó, ami a földkerekségen elhangzott. Úgy határoz, hogy együtt él az ellenséggel, sőt együtt él a gyenge ellenséggel.” Az illiberális demokráciát talán e nagylelkűség hiányának intézményesítéseként lehetne legjobban leírni.

Krastev ennél részletesebben elemzi, hogy a gyakorlatban [mit takar ez a fogalom](#). Az illiberális demokráciákban a többség indulatait felkorbácsolni képes

vezetőkkel rendelkező pártok kerülnek kormányra. Ezután a többség nevében igyekeznek minél jobban befolyásuk alá vonni a bíróságokhoz és központi bankokhoz hasonló független intézményeket, illetve a médiát. Megpróbálják a lehetőségeikhez mérten csökkenteni a helyi és regionális autonómiát. Továbbá korlátozzák a civil társadalom szereplőinek mozgásterét.

A modern autoriter rendszerek

Krastev sokszor kiemeli, hogy az illiberális demokrácia nem egyenlő a diktatúrával. Sőt, a mai viszonyok között nem is találja kielégítőnek a demokrácia-diktatúra kettősének használatát. Az egyes politikai rendszerek sokkal pontosabban írhatók le egy skálán. A különböző diktatúrákhoz sorolt államformák részletes összehasonlítása rávilágít azok különbségeire és megmutatja, hogy a magyar demokráciát például nem feltétlenül helyes egyből az orosz politikai berendezkedéshez vagy egyéb autoriter rendszerekhez hasonlítani.

Két jelenséget, amikben a magyar politikai rendszer hasonlíthat a nála diktatórikusabb berendezkedésekhez azért érdemes megemlíteni.

Az egyik az, hogy a diktatórikus és a többségre építő rendszerek egyaránt hasznot húzhatnak az elvándorlásból. A modern technológiák nem csak információt szolgáltatnak az embereknek külföldi lehetőségekről, hanem jóval egyszerűbbé is tették az utazást. Ez pedig azt jelenti, hogy gyakran sokkal jobb és könnyebb döntésnek számít az elégedetlenek számára az általuk jobbnak vélt helyre való kivándorlás, mint az otthoni rendszer megváltoztatásáért való közdelem. Tehát a szabad mozgás csökkenti a diktatórikus és illiberális rendszerek belső ellenzékét.

Ez azért érdekes, mert nem is olyan régen még a külföldi eszmék beáramlásának és az emberek elvándorlásának megakadályozásával igyekeztek magukat erősíteni ezek a rendszerek, de ez számukra is sokkal nehezebb volt, mint hagyni elmenni az elégedetleneket.

A másik Krastev által említett jelenség, amiből mind a diktatúrák, mind az illiberális demokráciák hasznot húzhatnak nem más, mint az ideológiamentesség. Az író itt a putyini Oroszországot hozza példának. A XX. századi és több mai autoriter rendszerrel szemben, a mai orosz politika nem rendelkezik komoly ideológiával. Holott egy komoly ideológiai háttér fontos lehet egy totalitárius rendszernek, hiszen egységessé teheti az uralkodó elitet, lefektetheti a hatalom öröklésének szabályait és

alapul szolgálhat egy széleskörű politikai mozgósításhoz, így biztosítva a rendszer stabilitását.

Ennek ellenére a mai Oroszországban és más illiberális vagy diktatórikus államokban, az ideológia hiánya erősíti a rendszert. Fontos megjegyezni, hogy Krastev szerint a Nyugat elutasítása és a nemzeti érzelmek felkeltése önmagában nem számít egy kidolgozott ideológiának. Ennek hiányában pedig, ezek a rendszerek nem adnak támadási felületet az ellenzéküknek, semmit, ami ellen az ellenzék érvelhetne, így gyengítve azt. Ráadásul az idealista reformerek igyekezetétől is megkímélik magukat, hiszen nincsenek a rendszer mögött eszmék, amikben vakon és naivan lehetne hinni.

Az illiberális Kelet

Krastev szerint a nyugati emberek azért állnak értetlenül a kelet-európai illiberális demokráciák előtt, mert nem foglalkoznak kellően ezek kialakulásának hátterével. Amíg Nyugat-Európa nem érti meg, vagy nem akarja megérteni, hogy miért alakulhattak ki illiberális demokráciák Kelet-Európában és az emberek miért fogadják el őket, addig nincs esély a két fél közti szakadék áthidalására.

Ahogy Krastev írja, az illiberális demokráciák felemelkedéséhez többek között az járult hozzá, hogy a Közép-Kelet-Európából való nagyfokú elvándorlás miatt, a [migráció](#) jóval nagyobb félelmet váltott ki a többségből. A [nemzethalál víziói](#) lebegtek az emberek szeme előtt, akik ezáltal radikálisabb lépések mellett döntöttek. Ez persze érthető egy olyan régióban, [ahol](#) a nemzetek fennmaradásáért való küzdelmek a történelem egyik legmaghatározóbb elemének számítanak, és ahol sokan a történelem veszteseinek érzik magukat.

Az illiberális demokráciák elfogadásával kapcsolatban azt írja Krastev, hogy Közép-Kelet-Európában hiányoztak bizonyos előfeltételek a liberális demokrácia ellenállóképességének kialakításához. A Szovjetunió bukása után a régió át tudta venni a politikai intézményeket, de ez nem sikerült az azokat alátámasztó társadalmi identitások esetében. Ahogy Krastev [fogalmaz](#): „Voltak szociáldemokraták, de nem voltak erős szakszervezetek. Voltak klasszikus liberálisok, de nem volt egy kiforrott üzleti réteg”. De azt is hozzáteszi, hogy ezek az identitások akkor már Nyugat-Európában is hanyatlottak, így nem is lett volna egyszerű a meghonosításuk.

Azonban nem ez az egyetlen ok, amiért a régió társadalma [nem áll ki](#) a független intézmények és a hatalommegosztás mellett. Bár a liberális értelmezés

alapján ezek segítségével lehet legjobban korlátok közt tartani és felelősségre vonni az eliteket, sokak számára nem ezt a benyomást keltik. Az felelősséget egymásra hárító, elviekben pártatlan intézmények és a körjük épülő bonyolult bürokráciák labirintusában gyakran elvesznek az állampolgárok. Emiatt pedig könnyen úgy tűnhet, hogy az egész valójában arra szolgál, hogy a vezetők tettei követhetetlenek legyenek és ne lehessen őket felelősségre vonni. Ebből következően, sokak Közép-Kelet-Európában egy, a liberálissal ellentétes logikát használnak, vagyis úgy gondolják, hogy ha a hatalom központosítva van, legalább egyértelmű, hogy kire hárul a felelősség és nem kell egy hazug színjátékban élniük.

Az intoleráns és viaskodó Kelet

Közép-Kelet-Európa megértésének hiányára a [migráció](#) és az EU-val való szembenállás kapcsán is felhívja a figyelmet Krastev. A migráció esetében hibásnak tartja a Nyugaton gyakori értelmezést, ami egyszerűen letudja a kérdést a közép-kelet-európai emberek szolidaritásának hiányával. A fent már említett demográfiai félelmek mellett, több dolgot is figyelembe kell venni Krastev szerint, ha teljes képet szeretnénk kapni a régió migrációs válságra adott válaszáról.

A gazdaságot nézve például sokan a közép-kelet-európaiak közül attól félnek, hogy gyengébb gazdasági hátterük miatt a migráció ebből a szempontból is valós veszélyt jelent számukra. Ráadásul a nyugatra érkező bevándorlók azokban a szektorokban növelik a versenyt a munkahelyekért, amikben a kontinens keleti részéről érkezők többsége is elhelyezkedik, amikor nyugaton vállal munkát. Végül pedig egyes országokban, ahol eddig nem sikerült kellően integrálni a már rég ott élő kisebbségeket, sokan szkeptikusak az integráció lehetőségeivel kapcsolatban az újonnan érkezők számára.

Az EU-n belüli konfliktusok kapcsán is gyakran helytelenül értelmezik Nyugat-Európa vezetői Közép-Kelet-Európa helyzetét. Először is fontos észben tartani, hogy ebben a régióban is magas támogatottsággal rendelkezik az EU, sokszor még a többi európai ország viszonylatában is. Ennek ellenére nem meglepő, hogy az EU kritikus hangok komoly támogatottságra találnak Közép-Kelet-Európa társadalmában. Ez egyrészt megint csak a [történelmi tapasztalatok](#) eredménye, másrészt pedig az EU nyugat-európai tagállamainak való alávetettség érzéséből fakad.

A történelmi tapasztalatok kapcsán arról beszél Krastev, hogy Közép-Kelet-Európának még friss élményei vannak a szocialista rendszerek széteséséről, így

tisztában vannak az elszakadással járó nehézségekkel. Ennek következtében, amikor az EU szétesésére vagy radikális megváltozására utaló jelek mutatkoznak, könnyebben lesznek az emberek pesszimisták az EU-val szemben és igyekeznek felkészülni az esetleges szétesésre, hogy csökkentsék a várható gondokat.

Ezen felül nem kell messzire menniük a közép-kelet-európaiaknak, ha az EU-n belüli hátrányosabb helyzetükre keresnek bizonyítékot. A gazdasági és fizetés béli különbségeket például nap mint nap érzik a bőrükön. Krastev meglátása szerint a legnagyobb probléma az, hogy a Nyugat-Európai elit által diktált gazdasági irányvonaltól sosem volt lehetősége jelentősen eltérni a közép-kelet-európai tagállamoknak és nem volt lényegi beleszólásuk az EU gazdasági döntéseibe. Ez azt jelentette, hogy a nemzeti szintű választások, illetve ebből adódóan az egyes országok demokráciájának értéke is csökkent. Kormányt válthattak az emberek, de az egyik legfontosabb kérdésben, a gazdaság ügyében nem igazán volt befolyásoló tényező a döntésük. Ez pedig azt eredményezte, hogy a gazdaságpolitika hiányát identitáspolitika töltötte ki, aminek a hatása a migráció, az illiberális demokráciák és az EU-n belüli feszültségek kérdésében is visszaütött Nyugat-Európának.

Konklúzió

Krastev munkásságának talán legfontosabb üzenete az, hogy a másik oldal alapos ismerete nélkül elveszítjük az építő jellegű vita és az együttműködés lehetőségét is. Ezt pedig a közép-kelet-európai embereknek pont olyan fontos észben tartani, mint nyugati társaiknak. Emellett Krastev arra is jó példa, hogy kemény kritikát is lehet konstruktív módon és jó indulatú célokkal megfogalmazni. A fentiekben ismertetett kritikái Európa liberális berendezkedésére vonatkozóan például közel sem egy száznyolcvan fokos fordulat vagy az illiberális demokráciák erősödésének reményében keletkeztek. Sokkal inkább egy szélesebb körben elfogadott, rugalmasabb és a társadalmi változásokra fogékonyabb liberális rendszer létrejötte, illetve Európa, azon belül is az Európai Unió hanyatlásának elkerülése motiválja Krastev munkáit.